

REEVALUĂRI CRITICE ȘI MUTAȚII CANONICE ÎN DICȚIONARELE DE LITERATURĂ ROMÂNĂ: DICȚIONARUL LITERATURII ROMÂNE DE LA ORIGINI PÂNĂ LA 1900 VS DICȚIONARUL GENERAL AL LITERATURII ROMÂNE

Reașezarea componentelor canonului literar reprezintă, în decursul istoriei literaturii, un posibil instrument de măsurare a forței de (re)modelare a ierarhiilor (pre)stabilite pe care o deține oricare dintre ipostazele *bătăliei dintre antici și moderni*. Mutațiile la nivelul mentalităților și al ideilor sunt determinate de schimbările de paradigmă culturală, de negocierea permanentă dintre *nou și vechi*, la nivelul a ceea ce Lovinescu numea *spirit al veacului*, și determinante atât pentru literatură cât și pentru metadiscursul ce o însoțește. În fond, aventura diacronică a operei literare a unui scriitor – canonic sau nu – și a profilului artistic al acestuia – este construită din dialogul neîntrerupt al textelor cu cititorii lor, al metatextelor cu textele și cu toate categoriile de cititori implicate, precum și al metatextelor între ele.

Benefic sub aspectul înnoirii instrumentarului de lucru și al abordărilor propuse de discursul critic, dialogul pluristratificat al diferitelor generații cu imaginea mai mult sau mai puțin (contra)făcută a scriitorului a cărui umbră persistă indecis, undeva între textul său și lume, este pândit de pericolul a ceea ce Eco numește, comentându-l pe Ch. S. Peirce, *semioză nelimitată*. În acest context, menirea dicționarelor de literatură este de a contrabalansa o eventuală *derivă interpretativă* prin fundamentarea unui mod coerent și ferm de a privi lucrurile. Investit cu autoritatea modelului critic, articolul de dicționar se vrea o sinteză, o sistematizare și o schematizare care să faciliteze contactul cititorului cu textul, pe baza unor coordonate stabile, motivate estetic, care să dirijeze lectura.

Fenomenul receptării operei canonice eminesciene cunoaște, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (Ed. Gușău, 2007 - reeditare), respectiv în *Dicționarul general al Literaturii române* (E/K, Ed. Univers Enciclopedic, 2005), două vârste definitorii pentru mutațiile ideologice radicale – în sensul ideologiei ca forță morală și grilă de autoevaluare – înregistrate la nivelul discursului critic.

Două sunt nivelurile de scriitură pe care se desfășoară primul discurs critic amintit. Pe de o parte, suita imediat recognoscibilă de platitudini, clișee lingvistice și de percepție, formulări stereotipe și anchilozate tributare metadiscursului realist – socialist, al cărui scop fusese, se știe, reabilitarea, pe criterii ideologice, a câtorva secvențe din literatura română în scopul (re)creării unui canon cu miză identitar – legitimatoră și identificatoare. Pe de altă parte, atunci când frâiele discursului oficial aservit slăbesc, critica se poate desfășura în voie, eliberată de orice servitute politică și recuzitară, dovedindu-se capabilă de a construi un metatext autonom, echilibrat și just în aprecieri, metodic în analiză și concis în sinteză și care, în plus, trăiește prin propria forță de sugestie și prin propriile formulări.

Dincolo de algoritmul impus oricărui articol de dicționar, care presupune identificarea și prezentarea succintă a elementelor de biografie, *Dicționarul* menționat trasează direcțiile și etapele formării spirituale a scriitorului cu intenția vădită de a face din el un spirit enciclopedic, un *uomo universale* de care panteonul literar românesc avea nevoie. Structura genialoidă a omului Eminescu – marcată fundamental de inadaptabilitate – se regăsește ca miză a întregii demonstrații, în organizarea lexico – semantică a componentei aservite a discursului critic. Se adaugă, apoi, natura dinamică a firii poetului, verva polemică și, obligatoriu, dimensiunea socială și patriotică a întregii sale activități. Așa se face că, subtil persuasivă la nivelul scriiturii, această componentă a discursului critic induce cititorului o așteptare anume, vizând principalele caracteristici ale mitului eminescian, pe care

demonstrația critică în ansamblul ei pare hotărâtă să le identifice și să le argumenteze. Tendențioasă, interpretarea faptelor va fi ascultat, la momentul redactării articolului, de comandamente de o cu totul altă natură decât cea estetică.

Implicarea tânărului Eminescu în activitatea Societății academice social - literare „România Jună”, în organizarea serbării de la Putna, din 1871, sunt fapte a căror motivație este supralicitată. Iar funcțiile publice ocupate de poet - director al Bibliotecii Centrale ieșene, revizor școlar - sunt fie prilej de „cunoaștere a culturii românești și a istoriei naționale” - lucru ușor de acceptat - fie efect al

„dorinței de a cerceta mediul rural, de a-și îmbogăți cunoștințele asupra tuturor straturilor și mediilor sociale, cu precădere asupra păturii țărănești, pe care o considera baza societății și a economiei statului.”

De asemenea, prezentarea fiecărei etape din viața și din activitatea creatoare a poetului este însoțită de câte un paragraf menit să dirijeze lectura în direcția ideologic validată a epocii comuniste. Fie prin formulări ipotetice, bazate pe indecizia programată a prezumtivului, fie prin structuri frazeologice ferme, cu mesaj limpede, aceste paragrafe fragmentează neplăcut și zădărnicesc aproape efortul de a găsi un sens și o coerență macrotextuală valabilă și astăzi:

„Munca la ziar, retribuția modestă și nesigură, sentimentul dependenței de bunăvoința patronilor ziarului, conștiința că merita mai mult decât îi oferea societatea, imposibilitatea de a-și asigura un cămin, toate acestea îl istovesc și semnele tot mai evidente ale bolii încep să se facă simțite în comportarea poetului.”

Revin cu insistență, pe parcursul articolului, nume celebre ale umanității, în postura de maeștri spirituali ai scriitorului român comparabil, astfel, cu oricare alt gânditor și creator de geniu. Și încă o dată, deși bazat pe fapte dovedite, printre altele, de manuscrisele poetului, tendențiozitatea metadiscursului transformă procesul eminescian de autoformare intelectuală într-un model exemplar, iar pe Eminescu însuși într-un prototip: poetul național. Clișeele aglomerate în anumite secvențe de text, formulările șablonizate și golite de semnificație, mecanica fără greș a discursului aservit slujește în mod evident o ideologie partinică.

Poate nu întâmplător împinsă în partea a doua a articolului, componenta de critică adevărată a discursului contrastează în mod evident cu stereotipurile și clișeele ideologice menite, poate, și să adoarmă vigilența cenzurii. Iată, spre comparație, două secvențe aparținând celor două componente ale discursului critic:

„Opera lui E., cel mai mare poet român, se explică nu numai printr-o excepțională înzestrare nativă, ci și printr-o neobișnuită aspirație spre cunoaștere, printr-o rară capacitate de asimilare a valorilor spirituale, însușiri dominate de conștiința vocației sale de creator. În structura personalității lui se includ, ca elemente de bază, cunoașterea profundă a limbii și psihologiei populare, a tradițiilor și obiceiurilor, a mentalității propriului său popor, impunând operei sale acea pecete națională, timbrul specific în cadrul valorilor literare europene și universale.”; „Originalitatea creației este dată de capacitatea, singulară în epocă, de a redimensiona și recrea, cu naivitate de începuturi, viața și natura, iubirea și moartea, mersul astrelor și destinul propriei națiuni, de forța de a încorpora drama individuală în zbuciumata istorie a umanității, gândirea cu marile ei întrebări în accidentul personal.”

Avalanșa de superlative contribuie, și ea, la constituirea unui Eminescu - sintetic pentru toate vârstele literaturii române, asimilate sau anticipate, precum și a unui Eminescu universal prin forța și prin dimensiunile creației sale. Fondul acestor afirmații nu este în sine eronat - nuanțări necesare l-ar face acceptabil și astăzi - însă tendențiozitatea falsifică iar exagerarea denotă obediență ideologică și nefiresc.

Procedura de *reabilitare* a poetului are în centru combaterea *decepționismului* sau, după caz, reinterpretarea acestuia în grila potrivită. Așa se face că, dacă „E. n-a fost un creator izolat de frământările vremii, ci a trăit în miezul luptelor politice” și a fost „solidar cu destinele poporului român, în numele ideii de dreptate și adevăr”, faptul e de natură să estompeze

„unele aprecieri eronate ori neînțelegerea căilor de rezolvare a problemelor societății românești”, din partea poetului. Mai mult, „E. aduce cea mai importantă contribuție la ideologia politică românească a secolului al XIX-lea”. Formulări vecine *propagandei de partid și de stat* se aglomerează treptat, culminând cu aprecierea „contribuțiilor dominant sociologice, dar și analitice, ale lui Gherea.”

Deși inițial separată în două mari curente de opinie și două direcții de receptare critică – linia Maiorescu și linia Gherea – prezentarea principalelor voci critice abandonează încet – încet amprenta și culoarea ideologică de moștenire realist – socialistă, precum și funcția de *reabilitare morală și artistică a poetului – proletar intelectual nedreptățit de societate și de istorie, pesimist, decepționist și nihilist.*

Vârstele poeziei eminesciene – considerată partea reprezentativă și cea mai valoroasă componentă a întregii creații – sunt prezentate prin asocierea criteriului cronologic cu cel tematic, la care se adaugă compartimentarea pe specii și pe tipuri de discurs literar. Și chiar dacă dimensiunea socială a scrisului eminescian – incluzându-se aici „filonul național și filosofic” – pare a fi privilegiată, încep să-și facă loc, în structura discursului critic, formulări noi, proaspete și reconfortante. Citit atent, articolul denotă, abia acum, deplina autonomie a gândirii critice, grila de lectură aplicată în mod real și particularitățile de referință ale vocii critice. Nu componenta socială, ci aceea erotică reprezintă fundamentul întregii creații eminesciene și gândirea critică poate construi, cu deplină știință a argumentului, a retoricii oneste și a talentului, o demonstrație de vocație autentică. Așa se face că

„valoarea poeziei erotice eminesciene vine din suverana ei spiritualitate, din dramatismul pe care îl imprimă contrarietățile, din profunzimea pe care i-o dă sondarea sufletului, din altitudinea la care o ridică meditația asupra destinului, din vastitatea pe care o capătă prin retrospectivă istorică și prin desfășurarea ei în cadrul naturii terestre și astrale.”

Și iată un fragment care denotă ceea ce s-ar putea numi *poezie a criticii*:

„Iubirea eminesciană nu este numai cântec, ci este meditație, dramă sfâșietoare, cataclism cosmic, bucurie și durere, puritate și lumină de lună.”

Urmează identificarea ipostazelor erosului eminescian, ale cărui reverberații în discursul critic denotă înrudirea spirituală și un indubitabil simț al valorii. Și chiar dacă numai poezii antume funcționează ca argumente, faptul nu este de natură să perturbe eșafodajul demonstrativ echilibrat, care se încheie, însă, din păcate, cu o analiză de dimensiuni reduse, tributară, prin formulări și opțiuni, unor modele critice clasicizate, ușor de recunoscut: „formă de o savantă simplitate”, „dramă a antinomiilor”.

Modelele folclorice ale scriiturii eminesciene sunt, apoi, trecute în revistă, pentru ca proza să facă obiectul unei prezentări descriptive și al unei încercări de reabilitare – e adevărat, mai puțin insistentă – a textelor bănuite a fi mai puțin *veridice* și mult prea influențate de filosofia idealistă germană, cu precădere de Schopenhauer.

Preocupările pentru limbă ale poetului ocupă ultimele secvențe ale articolului care se încheie, am zice, apoteotic:

„prin înzestrarea genială, prin puterea de asimilare fără precedent a elementelor de cultură națională și universală, prin identificarea destinului uman cu creația, opera eminesciană este o sinteză unică între valoarea individuală și forța creatoare a unui popor, expresia supremă a individualității românești.”

Perspectiva critică din *Dicționarul general* este radical diferită, pe toate planurile. Scriitura critică – analitică poartă amprenta inconfundabilă a stilului și semnele textuale ale unei lecturi actuale, vii, făcute cu o reală pasiune de către Eugen Simion. Ideologia critică dă coerență ansamblului alcătuit din om, spiritul creator și operă, mizând pe o profundă cunoaștere, atestată, atunci când e nevoie, și pe o onestă dozare a argumentului critic, fără idei care să predetermine scriitura, în afară doar de acelea care rezultă din însuși obiectul complex de studiu.

Moștenirea ereditară încărcată explică – așa cum rezultă din prezentarea datelor biografice ale poetului – derapajul spiritual și boala. Studiile și acea „inertie școlară” cunoscută fac obiectul unei analize judicioase, bazate pe fapte verificate și pe documente. Raportul dintre legendă și adevărul biografic este rezolvat rapid, ferm, decis, în avantajul celui de-al doilea. De altfel, pe tot parcursul articolului se pledează cauza vechilui deziderat al autonomiei esteticului. Insensibil față de opiniile biografilor de ocazie, înțelegător pe deplin cu genul de critică creatoare practicat de G. Călinescu, criticul (deși sunt doi semnatori ai articolului, mâna fermă a lui Eugen Simion se simte peste tot) înregistrează, cu măsură, aventura spirituală și autoformatoare a tânărului poet, aflat în căutarea timbrului propriu și în plină efervescență creatoare. Idilele poetului și situarea acestora la originea cutărei sau a cutărei poezii nu-i inspiră încredere, reținându-i atenția mai ales felul în care, în anii formării personalității creatoare eminesciene se conturează o concepție complexă despre lume. Scurtul excurs privind receptarea critică a scriiturii eminesciene se încheie cu menționarea binecunoscutei campanii dirijate de revista *Dilema*, menită să deconstruiască postmodern mitul Eminescu. Procedura criticului este, din nou, maioreșciană: prezintă succint faptele, execută dur și încheie:

„Câțiva publiciști tineri declară că E. îi plictisește și că, în genere, este un poet depășit, un prozator inexistent și un publicist nul. Este expresia unui proces mai general, vizibil și în domeniul istoriei, de demitizare a valorilor naționale, pe motiv că acestea au fost exagerate și, în consecință, trebuie revizuite pentru a putea să fim, astfel, acceptați în Europa. Argument facil. E. este el însuși prin cultură și prin deschiderea mare a poeziei sale, un european din Răsărit. Ideea pusă în circulație cu acest prilej, cum că E. nu este poet național pentru că are o gândire paseistă, nu progresistă, este completamente falsă. Calitatea poeziei nu ține nici de progresismul, nici de conservatorismul ideilor, ci de cu totul altceva.”

Fără îndoială că miturile contrafăcute, mistificate, elaborate cu suficientă osândă în anii 60 și ridicate, apoi, la rang de adevăr absolut, postulat ca atare, multe dintre ele perpetuate până în anii 90 și chiar după aceea, trebuie deconstruite cu aceeași migală cu care au fost elaborate. Însă demolarea radicală a unui scriitor canonic, în numele unei contraideologii la fel de nocive ca cea comunistă, nu are sorti de izbândă, de vreme ce se face în afara cunoașterii temeinice a operei scriitorului vizat.

În acest sens, procedarea lui Eugen Simion este în ea însăși exemplară și programatică cu discreție, depășind, cel puțin prin analiza câtorva texte eminesciene reprezentative, algoritmul, cerințele și restricțiile impuse de un articol de dicționar despre literatură.

Criteriul cronologic, obligatoriu, este coroborat cu marcarea punctelor de excelență ale traseului creator eminescian și cu bine o venită situare în sincronia culturală și literară europeană. Actualitatea lecturii critice, miza actualității depline a poeziei eminesciene și acomodarea demersului critic la perspectiva (post)postmodernă a cititorului de astăzi sunt cele trei comandamente ale scriiturii. Polemica deschisă cu poncifele gândirii critice și cu inertțiile de metalimbaj însoțesc demersul în componenta sa sintetică și nuanțează analizele de text:

„E. nu este propriu-zis un «ultim mare romantic» european, cum s-a zis, așezat la coada unui mare curent poetic, este un poet care reformulează dintr-o perspectivă proprie miturile romantismului în pragul modernității și le îmbogățește cu experiența culturală a altei lumi (răsăritene).”

Iar primele trei poezii publicate de poet conțin deja, în viziunea criticului ce se ocupă de teme, de simbolurile esențiale, precum și de arhitectura semantică a textelor, germeii eminescianismului. Aceștia sunt „atitudinea hiperionică”, „muzica inconfundabilă a versurilor” și marea forță lirică a negației.

Sinteza obligatorie își face loc în corpul articolului, ocupând un spațiu semnificativ și transformând metadiscursul într-un ministudiu aplicat, metodic, purtat de o mare forță a gândirii critice. Poetul negativist, neîncrezător în forța tămăduitoare și compensativă a creației, și recurența unor motive și scenarii lirice sunt ideile – forță care susțin eșafodajul

demonstrativ. Circulația acestor elemente recurente - mituri înzestrate adesea cu funcție de structurare macrotextuală - asigură operei eminesciene, deopotrivă în antume și în postume, timbrul propriu. „Mitul nașterii și al morții universului” este cel dintâi, urmat de „mitul istoriei”, „mitul dascălului”, „mitul erotic”, „mitul oniric”, „mitul întoarcerii la elemente”, „mitul creatorului” și „mitul poeziei”. În stilul său inconfundabil, criticul punctează esențialul - nu elementele explicite de artă poetică sunt importante, cât formula *indirectă* a mitului,

„ca expresie a unei muzicalități interioare profunde, un orfism generalizat, o muzică inconfundabilă care devine semn de identitate al eminescianismului, ideile, stările de suflet, un mod de a fi în lume, viziunile, miturile, toate vin și se pierd într-un discurs esențialmente muzical.”

Și dacă se poate vorbi de romantism eminescian, atunci acesta este unul spiritualizat, asumat, asimilat, redimensionat pe coordonatele structurii creatoare unice - fapt vizibil, de pildă, în poemele numite de critic *sincretice* - **Memento mori**, **Povestea magului călător în stele**, **Strigoii** etc. În mod deosebit reține atenția criticului **Rugăciunea unui dac**, o „călătorie a spiritului romantic la capătul negației”. Vizionarismul poetic eminescian, cu toate componentele și ipostazele sale textuale își găsește, astfel, o nouă coerență, sub semnul negației. Instrument liric de o extraordinară forță, mobilizând mituri, simboluri și scenarii și coagulând lumi posibile, negația este, totodată, principalul operator lexico - semantic al discursului critic. Chiar și atunci când este secundată de o „figurația lirică formidabilă”, sau contrazisă de „vitalitatea și originalitatea lirică din interiorul expresiei lirice”, negația traversează scriitura eminesciană în ansamblul ei, dinamizând-o. Ardentă, ca în poemele care construiesc o „metafizică originală (metafizică tipic poetică, aceea care pune în discuție fundamentele lumii)”, sau domoală, discretă, prezentă în tonurile melancolizate și în concretizările „poeticii grațiosului” ori în alerta „poezie mozartiană”, negația se asociază primelor semne de modernitate prezente, de pildă, în **Odă (în metru antic)**.

Perfect capabil să măsoare valoarea estetică a textelor eminesciene cu un metalimbaj anume forjat, cu nimic mai prejos de ardoarea creatorului din secolul al XIX-lea, criticul își selectează argumentele din metadiscursul de specialitate și din cel poetic consacrat. Fie „un uragan înmărmurit”, fie *necuvânt*, nu doar debutul, ci întreaga desfășurare lirică a **Odeii** evidențiază „valorile negative” - „semn de modernitate” și obligă la a semnala particularitățile de structură și de semnificație ale textului: „indeterminarea obiectului liric”, „confesiune purificată, spiritualizată”, „mare combustie interioară” și „suferință de ordin ontologic cu cauzalități misterioase.”

Autonomă față de corpul articolului, și vădind o vibrație lăuntrică ce reînsuflețește textul **Odeii** și-i actualizează acut valențele, analiza poemului depășește, cu siguranță, miza unui articol de dicționar despre literatură, dar răscolește benefic spiritul lectorului obosit de lupta cu anchilozele meta -discursului și cu idiosincraziile criticilor:

„Sigur e faptul că poemul tulbură întâi prin mândra lui suferință, prin expresia unei superioare întâlniri a spiritului cu nepăsarea tristă. Asta vrea să spună abstragerea geniului, triumful spiritului care își învinge, prin chiar faptul de a-l gândi și a-l cuprinde, tragicul existenței. Ce splendid sună și cât de adânc răzbat în ființa noastră înfricoșată de moarte aceste propoziții de o simplitate nefirească.”

Unitatea ansamblului viziunii critice se fundamentează pe modelul de lume imaginat de poet, descifrabil în toate compartimentele scrisului său - în lirică, în proza literară, în teatru, în publicistică. Particularitatea prozei eminesciene - pe ale cărei paradigme discursul critic sintetizează le identifică și le argumentează - constă în asumarea speculației metafizice și a celei ideologice ca instrumente narative cu funcție persuasivă. Altfel, proza aceasta, „inegală, fragmentară, pe alocuri brutal ideologică sau, dimpotrivă, sentimentală, melancolizată, onirică” s-ar situa sub importanța valorică a poeziei. Se reunesc, aici, „epica tipic romantică”, „direcția confesivă”, „proza fantastică și metafizică”, „epica arheică”, „fabulosul popular”

„fiziologiile realiste în tradiția moralistilor din epoca pașoptistă” și „modelul de existență” din nuvela **Cezara**.

Pe deplin adecvat ipotezei apartenenței poetului la un romantism redimensionat, adesea în proximitatea modernismului, metalimbajul complex slujește ca bază și pentru identificarea centrilor de interes care s-ar cuveni să rețină atenția cititorului actual:

„recitind azi aceste proze fantastice, intelectualizante, ardent ideologice, pline de concepte și mai totdeauna puse sub semnul unei metafizici de tip romantic ... se constată că ele nu s-au învechit decât prin limbajul lor uneori idilizant și, poate, prin speculațiile nu totdeauna suficient asimilate epic. Rămâne însă solid fondul epic reflexiv în narațiune și rămân paginile de o sclipitoare originalitate prin care E. se revelează un mare creator oniric și totodată un mare poet al peisajului «stelos», cum zice el, un poet al diafanului spiritualizat.”

În ceea ce privește proza jurnalistică eminesciană, polemicele care s-au iscat în jurul ei se datorează, crede criticul, unei lecturi neadecvate. Din punct de vedere istoric, ideile politice și sociale ale poetului nu se suțin. Din unghi literar, însă, lucrurile stau cu totul altfel. Preocupat de imperativul adevărului – proiectat la scară națională și supranațională – Eminescu asociază *pamfletul* cu *mesianismul* – „o combinație rară” – și elaborează, dincolo de intenția primă a scriiturii, un model mental de lume, cu instrumentar literar. Iar „creația poate transforma o teorie discutabilă într-o utopie acceptabilă estetic”. În felul acesta, cu fermitate maioresciană, eroarea de receptare și de încadrare a publicisticii eminesciene este corectată.

Selecția de citate care încheie articolul punctează elementele – cheie ale demersului critic, ca un metametadiscurs la a cărui autoritate criticul înțelege să apeleze în scopul autovalidării perspectivei proprii.

BIBLIOGRAFIE

*** 2007. *Dicționarul literaturii romane de la origini până al 1900*, Academia Română, editia a doua, București: Editura Gunivas.

***2005. *Dicționarul General al Literaturii Romane, E/K*, Academia Română, București: Editura Univers Enciclopedic.

ABSTRACT

With regard to the literary phenomenon manifested in the age of Postmodernism, there can be noticed a series of critical re-evaluations and canon metamorphoses up to its deconstruction–reflected within the critical discourse implicit selection and the value judgments put forward. With reference to Romanian literary dictionaries, the pretension of being exhaustive adds to the critic’s strong commitment to choose and validate both authors and literary texts. Corroborated, these two perspectives put in balance, each in its turn, the obligation of guiding the reading and legitimizing the literary fact through and beyond the institutionalized critical system.